

YMPÄRISTÖFILOSOFIA JA SUURET YHTEISKUNNALLISET MUUTOKSET

Olli Tammilehto

JOHDANTO

Ainakin **Rachel Carsonin** *Äänetön kevät* -kirjan (Carson 1963/1962) ilmestymisestä alkaen¹ on Globaalissa Pohjoisessa² ollut suuri joukko ihmisiä, joiden yhteiskunnallisessa ajattelussa ympäristökysymys on ollut keskeisellä sijalla. Heille aina uusia muotoja saavat saastuttava tuotanto, elämää vaarantava teknologia, ekologisten elämäntapojen marginalisointi ja alkuperäisen luonnon hävitys ovat näyttäneet perustavaa laatua olevina vääryyksinä. Suuri osa heistä on päätenyt ajatukseen, jonka mukaan yhteiskunnan rakenteita ja toimintaa on muutettava tavalla tai toisella ratkaisevasti ”ekologisemmiksi”. Niinpä lukemattomat ympäristöherätyksen saaneet ihmiset ovat alkaneet pohtia sitä, miten suuret yhteiskunnalliset muutokset olisivat mahdollisia.

Historiallisesti laajaa suuria yhteiskunnallisia muutoksia tai vallankumouksia koskevaa keskustelua ovat hallinneet muut teemat kuin ympäristö. Jo satoja vuosia yhteiskunnallinen epätasa-arvoisuus, suurten ihmisryhmien ahdingon kustannuksella rikastuminen, vallan keskittyminen pienelle eliitille ja alistettujen epäinhimillinen kohtelu ovat saaneet ihmiset ajattelemaan suuria muutoksia ja myös toteuttamaan niitä. Tietenkään kaikki eivät ole kokeneet näitä yhteiskunnallisia epäkohtia samalla tavalla: monet ovat pitäneet niitä välttämättöminä tai ajan myötä joka tapauksessa katoavina pahoina ja ovat vastustaneet voimakkaasti ”huutavia vääryksiä” oikovaa toimintaa. Epäkohtien erilaiset tulkinnat sekä muutosliikkeiden ja niiden vastaliikkeiden kokemukset ja seuraukset ovat inspiroineet suurta osaa ihmiskunnan yhteiskunnallista ajattelua ja myös yleistä filosofiaa³.

Niinpä nuorella ympäristöliikkeellä on ollut käytössään valtava määrä relevantilta näyttävää muutosta koskevaa ajattelua. On voitu ammentaa teorioista, jotka käsittelevät yhteiskunnan muuttamista ja muuttumista. Vielä enemmän ja vielä helpommin on voitu tutustua teorioihin, joiden mukaan yhteiskuntaa ei voi muuttaa olennaisesti, yritykset suuriin muutoksiin ovat vaarallisia ja on parasta keskittyä vain pieniin reformeihin.

Koska vanhoihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin pohjautuvista teorioista on paljolti tullut osa vakiintunutta akateemista ja muuta ajattelua, ne ovat helposti hallinneet myös ympäristöajattelua. Tämä yksipuolinen vaikutussuhde ei ole läheskään aina ollut hedelmällinen ekologisesta kriisistä nousevien muutospyrkimysten teoretisoinnin kannalta. Yhteiskunnallisesti suuntautunut ympäristö-

¹ Tätä varhaisemmasta ympäristöajattelusta ks. esim. Worster 1979 ja Linse 1986.

² Käytän tässä kirjoituksessa köyhien maiden liikkeissä yleistyneitä termejä Globaali Pohjoinen/Globaali Etelä, koska ne paremmin kuvaavat nykytilannetta kuin termit teollisuus-maat/kehitysmaat tai ensimmäinen maailma/kolmas maailma.

³ Esimerkiksi Englannin vallankumousajan liikkeiden ja käänteiden vaikutus Thomas Hobbesin filosofiaan on ilmiselvää (ks. esimerkiksi Richard Tuckin johdanto Leviathaniin, Hobbes 1991/1651), mutta se voidaan jäljittää myös sellaiseen luonnonfilosofiin kuin Isaac Newton, ks. esimerkiksi Berman 1989/1981 ja Wright 1992, 63–72.

filosofia⁴ eli yhteiskuntaekologia⁵ voidaan pitkälti nähdä pyrkimyksenä artikuloida uudestaan ja kehittää yleisiä yhteiskuntateorioita vastaamaan ekologisen kriisin haasteeseen.

Käsittelen tässä esseessä aluksi ympäristöliikkeen ja yleisen yhteiskunnallisen ajattelun suhteen historiaa, minkä jälkeen siirryn tutkimaan yhteiskunnallista muutosta kahden keskeisen ympäristöfilosofin **Sigmund Kvaløyn** ja **Murray Bookchinin** ajattelussa. Lopuksi tarkastelen yleisemmällä tasolla, miten suuren yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuus voidaan ymmärtää.

I TEORIATRENDIT JA EKOLOGIS-YHTEISKUNNALLINEN MUUTOS

Opiskelijaliikkeestä retroleninismiin

Moderni ympäristöliike syntyi samoihin aikoihin kuin lähes kaikkialla maailmassa nousi uusi yleinen yhteiskunnallisen toiminnan aalto. Sen taustalla oli USA:n ja Neuvostoliiton imperialistinen politiikka sekä teollisuudessa tapahtuneet, rationalisoinnin nimellä kulkeneet työn epäinhimillistämistoimenpiteet. Näkyvänä kärkenä olivat kuitenkin opiskelijat, radikaalit intellektuellit ja nuoret tehdastyöläiset. (Ks. esim. Plant 1990, Tarvainen 1993.)

Tässä tilanteessa oli helppoa uskoa suureen, myös ekologiset ongelmat paljolti ratkaisevaan yhteiskunnalliseen muutokseen. Kuitenkin lyhyen antiautoritäärisen vaiheen jälkeen liike alkoi 1960- ja -70-lukujen vaihteessa hakeutua autoritäärisiin toiminta- ja teorialuokkiin. Alkoi voimakas marxilaisuuden eri muotojen ja 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun liiketeorioiden kierrätys. Kun tämä vielä yhdistettiin Neuvostoliiton tai Kiinan reaalipoliittisten etujen ajamiseen, syntyi voimakas paine artikuloida ympäristöliikkeiden vaatimukset niille sopimattoman, produktivistisen yhteiskuntafilosofian puitteissa.

Suomessa tämä ilmiö sai 1970-luvun lopulla tragikoomisia piirteitä, kun tekniikan tohtori **Bruno Bär**s ja muut radikaalin ympäristöliikkeen taistolaiset väittivät kiven kovaan neuvostoliittolaisen ydinvoiman olevan hyvä ja länsimaisen paha⁶. Samoihin aikoihin Norjassa maolaisesti suuntautuneet ympäristöaktivistit kampanjoivat Sigmund Kvaløyta ja muita varhaisia ympäristöfilosofe-

⁴ Yhteiskunnallisesti suuntautunutta ympäristöfilosofiaa suhteessa ympäristöfilosofian koko kenttään käsittelen esseessäni Tammilehto 1989.

⁵ 'Yhteiskuntaekologia', 'social ecology' -termiä käytetään paitsi viittaamaan nimenomaan Murray Bookchinin ajatteluun myös yleisemmin yhteiskunnallisesta ympäristöfilosofiasta, ks. esim. Watson 1996 ja Light, Andrew (toim.) 1998. Joissakin maissa sillä viitataan ympäristösosiologiaan tai yhteiskuntaan ja ympäristöön liittyvään poikkitieteelliseen tutkimukseen, esim. Intiassa (Guha, Ramachandra (toim.) 2001/1994) ja Saksassa (Becker, Egon (toim.) 1997).

⁶ Tämän puheen kontekstista ks. Tammilehto 1994.

ja vastaan⁷. Kesällä 1979 vedin Pohjoismaisen ympäristöleirin ympäristöfilosofiatyöryhmää⁸, jonka osanottajista puolet oli radikaalin ruotsalaisen ympäristöjärjestön Miljöförbundetin jäseniä. Heistä lähes jokainen kuului maolaisiin, trotskilaisiin, VPK:hon tai syndikalisteihin.

Ei vaihtoehtoa

Osittain 1960- ja -70-lukujen liikkeiden tappiot ja dogmatisoituminen, osittain realisosialismin karuuden ja julmuuden entistä ratkaisevasti laajempi tiedostaminen johtivat intellektuaalisen ilma-
piiriin lähes täydelliseen muuttumiseen: kaikki sellaiset yhteiskuntateoriat, jotka näkivät järjestel-
män sisäisiin muutostrendeihin kuulumattomat suuret muutokset vaarallisiksi tai mahdottomiksi,
saavuttivat suurta suosiota. Monet vasemmistoradikaalit käänsivät kurssia 180 astetta ja heistä tuli
uusliberalismin kannattajia thatcheriläisine TINA-oppeineen⁹.

Postmodernismissa ne teoriat ja tulkinnat yleistyivät, jotka väittivät ”suurten kertomusten” ajan
olevan ohi¹⁰ ja suurista yhteiskunnallisista muutoksista puhumisenkin olevan tavalla tai toisella
mahdotonta. Piti keskittyä vain paikallisiin kamppailuihin, joita ei voinut asettaa mihinkään laajem-
paan perspektiiviin.

Kaikkein helpoimmalla tässä vaatteidenvaihtokisassa pääsivät ne, jotka pysyivät kriittisen teo-
rian kannattajina: heidän tarvitsi vain vähitellen siirtyä **Theodor Adornon**, **Max Horkheimerin** ja
Herbert Marcusen lukemisesta **Jürgen Habermasin** paksujen teosten sulatteluun. Habermasin
mukana kriittinen teoria oli siirtynyt olemassaolevan labiilisuutta teoretisoivasta dialektiikasta sys-
teemiteoriaan, jossa systeemin ylittävät suuret muutokset voitiin nähdä vain vaarallisina jos ylipään-
sä mahdollisina (ks. esim. Bolte 1989 ja Tūrcke 1989). Siinä missä Frankfurtin koulukunnan var-
haisten edustajien tekstit (erityisesti Marcuse 1969/1964 ja Horkheimer 1987/1940) inspiroivat 60-
luvun opiskelijaliikkeen antiautoritaarista vaihetta, Habermas vastusti liikettä julkisesti ja avoimesti
(Berndt 1989). **Pierre Bourdieu** kiteytti tuon 1980- ja 1990-luvuilla valtaan päässeen hengen sattu-
vasti ironiseen tunnukseseen ”liberalismi tai barbaria”¹¹ (esim. Wolfreys 2002).

Ympäristöajatteluun tämä ideologinen trendi vaikutti kahdella tavalla: Toisaalta se vahvisti ja
oikeutti ympäristöliikkeen institutionalisoitumisen ja valtiollisen ympäristöhallinnon luomisen seu-
rauksena syntynyttä byrokraattista ajattelua, joka pilkkoi ongelmat pieniin, helposti hallittaviin pa-
lasiin. Toisaalta, koska uusien vakavien ympäristöongelmien jatkuvasti ilmaantuessa ja useimpien

⁷ Keskusteluni Kvaløy'n kanssa vuonna 1988 Oslossa ja hänen tilallaan Sæterengissä lähellä Trondheimia.

⁸ Ryhmän etukäteisaineisto ja raportti on kirjassa Sundell, Pekka (toim.) 1980, 119–141.

⁹ TINA = ”*There Is No Alternative*”.

¹⁰ Tämän ajatuksen esitti ensimmäisenä Jean-Francois Lyotard vuonna 1979 (Lyotard 1985/1979).

¹¹ Mukailleen Rosa Luxemburgin (alunperin Friedrich Engelsin suullisesti esittämää) kuuluisaa iskulausetta ”sosialismi tai barbaria” (Luxemburg 1973/1916).

vanhojen pahentuessa ei suuren muutoksen ajatus voinut kokonaan kuolla ympäristöliikkeen piirissä, sen teoretisointi hakeutui TINA-trendin vaikutuksesta epäyhteiskunnalliseen suuntaan. Tämä näkyi akateemisissa piireissä ympäristöetiikan¹² suosiona ja korkeakoululaitosten ulkopuolella kiinnostuksena syväekologiaan, joka pyrkii ontologisiin tai eettisiin argumentein perustelemaan suuren eliölajijoukon yksilöiden tai lajien jollakin tavalla ymmärrettyä tasa-arvoa ihmisyksilöiden tai ihmislajin kanssa¹³.

TINA-ajattelulla on ilmeisesti ollut myös vaikutus ekofasismiin myötäilyyn ja kannatukseen. Fasismi voidaan ymmärtää pyrkimisenä suureen yhteiskunnalliseen muutokseen ilman suurta muutosta: liberaalidemokraattisen kapitalismin keskellä aina kukkivista autoritäärisistä ja korporativistisista tendensseistä tehdään vaihtoehto liberaalidemokratialle. Ekofasistit uskovat, että valtiiovallan kaappaus ja sen väkivaltakoneiston käyttö ihmisten vähentämiseen ja kurinpitoon ratkaisee ympäristökriisin. **Pentti Linkolan**¹⁴ suhteellinen suosio ja näkyvyys lienee ainutlaatuista maailmassa, mutta ekofasismiin vitsaus on koetellut muitakin maita, esimerkiksi Saksaa vanhafasistisen ympäristönsuojelijan Herbert Gruhlin ja vihreiden uusfasististen muodossa (Gruhl 1975, Biehl & Staudenmaier 1995). USA:ta taas ovat kiusanneet ympäristöaktivisti **Dave Foremanin**, ”*Miss Ann Thro-pyn*” ja kumppanien ”nälkää näkevät ja siirtolaiset kuolkoon” -mielipiteet (Bradford 1989, Bookchin 1988, Steve Chase (toim.) 1991).

Otro Mundo es Posible

Kaikesta huolimatta ajatus aidoista suurista yhteiskunnallisista muutoksista pysyi hengissä ympäristöliikkeen piirissä. Tämä saattoi (tai saattaa) olla merkittävää, kun 1990-luvun puolivälissä alkoi esiintyä merkkejä TINA-trendin murtumisesta. Yksi niistä oli Zapatista-kapinaliikkeen alkaminen Meksikon Chiapasin osavaltiossa vuonna 1994. Liike otti tai siihen siivilöityi vaikutteita marxilaisuudesta, anarkismista, kehityskritiikistä ja poststrukturalismista. Vähitellen syntyi uusi näkemys radikaalista yhteiskunnallisesta muutoksesta. Liikettä tukevia solidaarisuusryhmiä syntyi ympäri maailmaa ja se sai monet ajattelemaan yhteiskunnan muuttamista uudella tavalla. (ks. esim. Holloway & Pelaez 1998, Holloway 2002). Zapatistit ja heidän tunnuksensa ”Toisenlainen maailma on mahdollinen!” (¡*Otro Mundo es Posible!*!) inspiroivat 1990-luvun lopulla myös Globaaliin Pohjoiseen levinnyttä globalisaatiokriittistä tai paremminkin altermundialistista (”toismaailmaista”) liikettä. Muutosajattelun uudet suuntaukset levisivät, kun satoja tuhansia ihmisiä vuodesta 2001 koonneet

¹² Ympäristöetiikasta ks. esim. Oksanen, Markku & Marjo Rauhala-Hayes (toim.) 1997, Vilka 1993, VanDeVeer, Donald & Christine Pierce (toim.) 1994 ja Rolston, Holmes, III 1988.

¹³ Syväekologiasta esim. Devall 1985 ja Zimmerman, Michael E (toim.) 1993.

¹⁴ Linkola perustelee ekofasismiaan esimerkiksi kirjoissaan Linkola 1979, Linkola 1987 ja Linkola 1989; Linkolan ajattelun analyysia ja kritiikkiä esim. Tammilehto 1985 ja Tammilehto 1998, 81–138.

Maailman sosiaalifoorumit ottivat zapatistien tunnuksen omakseen (sosiaalifoorumeista esim. Patomäki & Teivainen 2004).

Tämä uusi yhteiskunnallis-ideologinen tilanne kannustaa luovaan suura muutosta koskevaan ajatteluun. Vaikka vanhoja vallankumouksellisia suuntauksia – erityisesti trotskilaisuutta – kierrätetään taas, niiden vaikutus on vielä vähäistä. Kun lisäksi ilmastomuutoksen ja monien ilmiselvien ympäristötuhojen vuoksi teollisuustuotantokeskeisten ideologioiden uskottavuus heikkenee, yhteiskunnallisen ympäristöfilosofian tarjoamien perspektiivien torjunta saattaa olla vähäistä. Tarkastelen seuraavassa kahden keskeisen ympäristöfilosofin ajattelua suuren yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuuksien kannalta.

II SIGMUND KVALØY JA KASVUYHTEISKUNNAN ROMAHDUS

Ekofilosofia syntyy

Nuori norjalainen tunturikylän kasvatti, lentokonemekaanikko ja filosofi Sigmund Kvaløy oli New Yorkissa vuonna 1967 tutkimassa tietokonemusiikkia. Eräänä iltana tietokoneen näppäilyyn väsytyään hän poikkesi Five Spot -kahvilaan. Neljän miehen orkesteri soitti siellä jazzia vapaasti improvisoiden. Kvaløy innostui musiikista ja tajusi, että jazz edusti aivan toisenlaista maailmankuvaa kuin se, mihin hänen työnsä tietokonekeskuksessa perustui. Ja jazz-maailmankuvahan oli elämää, paljon lähempänä todellisuutta kuin ATK. Hän pakkasi laukkunsa ja matkusti takaisin Osloon.¹⁵

Kvaløy perusti yliopistolle ekofilosofiaopintopiirin ja -työryhmän ja alkoi kehittää filosofiaa, joka perustui todellisuuden jatkuvasti improvisoivaan prosessiluonteeseen – minkä nyt jokien suojelulta ja muilta ympäristöaktiiviteeteiltään kerkesi. Hänen vaikutuksestaan myös Oslon yliopiston filosofian professori **Arne Næss** alkoi kehittää omaa ympäristöfilosofiaansa, *økosofi T:tä*, ja tuli myöhemmin maailmalla tunnetuksi syväekologia-suuntauksen perustajana¹⁶.

¹⁵ Nämä tiedot perustuvat Reed & Rothenberg 1992b:een, Kvaløy 2000:een ja keskusteluihini Kvaløyn kanssa vuonna 1988 Osllossa ja hänen tilallaan Sæterengissä lähellä Trondheimia.

¹⁶ Hänen tärkein ympäristöfilosofiaa käsittelevä kirjansa on Næss 1976/1973, joka on käännetty ruotsiksi ja englanniksi.

Välttämätön elämä vastaan pysähtynyt aika

Kvaløy jakaa nykyiset ja menneisyyden yhteiskunnat karkeasti kahteen luokkaan: *elämänvälttämättömyyksien yhteiskuntiin* ja *pyramidiyhteiskuntiin*¹⁷. Jälkimmäiset yrittävät kieltää kuoleman ja pysäyttää ajan. Niissä ihmiset ovat egokeskeisiä ja persoonallisuuden ihanteena on johdonmukaisuus ja ristiriidattomuus. Ihmiset ovat sisäisesti kuin pyramideja, joissa yksi tietoinen minä pyrkii alistamaan psyyken muut ilmentymät ja ruumiin. Toisaalta ihmiset ja ihmisryhmät alistavat toisia ihmisiä ja ryhmiä niin, että syntyy pyramidin kaltaisia valtarakennelmia. Pyramidiyhteiskunnat luhistuvat aina enemmän tai myöhemmin, koska ne yrittävät mahdotonta. Tällaisia ovat olleet muinainen Egypti, Babylonia ja Rooman valtakunta. Ennen kaikkea sitä ovat kuitenkin teolliset kasvuyhteiskunnat ja sen nykyisin vallitseva kärjistynyt ilmentymä ACID (*Advanced Competitive Industrial Dominion*) eli kehittynyt teollinen kilpailu- ja hallintayhteiskunta. Kehitys johtaa lopulta *Servoglobiin*, tietokoneiden täydellisesti ohjaamaan globaaliin järjestelmään. (Kvaløy 1990, Kvaløy 1992b, Kvaløy 1992a, Kvaløy 2000)

Elämänvälttämättömyyksien yhteiskunnissa sen sijaan ymmärretään, että ihminen on kuin elämänvirrassa oleva pyörre: pyörre häviää aikanaan, mutta se, mistä se koostui, jää. Niitä hallitsee kilpailun sijasta pyrkimys lojaalisuuteen. Tällaisissa yhteiskunnissa keskitytään tuottamaan elämän jatkumiselle välttämättömiä tarpeita, mutta tämä ei Kvaløy'n mukaan merkitse tylsää raadantaa vaan mielekäästä työtä. Jälkimmäisen hän määrittelee seuraavasti:

Se on toimintaa, joka on välttämätöntä ihmisen aineelliselle olemassaololle ja joka antaa olemassaololle suuntaa ja käytännöllistä vakavuutta aivan toisella tavalla kuin mikään muu inhimillinen toiminta. Sen tuotteet (aineelliset esineet, palvelut ja erilaiset ajatusrakenteet) ovat sellaisia, etteivät ne aiheuta vahinkoa elämän organisatoriselle kompleksisuudelle (ei ekosysteemissä eikä ihmisen kulttuurissa) pitkälläkään aikavälillä. Se asettaa moninaisia haasteita niin, että yksilön ja hänen ryhmänsä potentiaalisten lahjojen ja kykyjen moninaisuus alkavat kukoistaa. Se vaatii osallistujiltaan solidaarisuuden ja lojaalisuuden sekä käytännön yhteistyötekniikkojen kehittämistä. Se antaa yleensä lapsille toimintamahdollisuuksia, muttei vain leikin muodossa, vaan myös yhteiskunnalle tarpeellisella tavalla. (Kvaløy 1990, Kvaløy 1990b, Kvaløy 1992a.)

Tällaisista yhteiskunnista kirjoittaessaan ja puhuessaan Kvaløy poimii yleensä esimerkkejä toisaalta perinteisestä norjalaisesta maaseutukulttuurista, toisaalta Nepalin puoleisella Himalajalla asuvasta Tiibetin buddhalaisesta sherpakansasta, jonka keskuudessa hän on vierailut lukuisia kertoja ja jonka uskonnosta hän on saanut paljon vaikutteita omaan filosofiaansa. Hänen mukaansa enemmistö maailmassa koskaan olleista yhteiskunnista on ollut tällaisia (Kvaløy 1992a).

¹⁷ Pyramidiyhteiskunta-termi peräisin yhdysvaltalaiselta polyhistorioitsijalta Lewis Mumfordilta (ks. esim. Mumford 1967 ja Mumford 1970), jota Kvaløy suuresti arvostaa (Kvaløy 1986).

Moninaisuus ja -mutkaisuus

Elämänvälttämättömyyksien yhteiskunnassa ja siellä elävien ihmisten elämässä vallitsee aito *moninaisuus* (*complexity, manifold*), kun taas teollisissa kasvuyhteiskunnissa vallitsee *monimutkaisuus* (*complication*). Nämä keskeiset käsitteensä Kvaløy määrittelee seuraavasti:

”Moninaisuudella’ tarkoitan dynaamista, peruuttamatonta, hajautetusti itseohjautuvaa, tavoitesuuntautuvaa, konfliktien lannoittamaa luonnon moninaisuutta ja – sen erityisen hienostuneena ja monimutkaisena muotona – ihmismieltä.

’Monimutkaisuudella’ tarkoitan staattista, peruutettavissa olevaa, ulkoisesti ohjattua, koneen standardoivaa rakennemonimutkaisuutta. Tietokone on tämän erityisen hienostunut ja monimutkainen muoto.”¹ (Kvaløy 1992a.)

Moninaisuus liittyy siis luonnon, ihmisten ja yhteiskuntien luovaan, epäsystemaattiseen itse- ja uudelleenorganisointumiskykyyn. Juuri tämä luovuus erottaa sen teollisissa kasvuyhteiskunnissa tavallisesta *valemoninaisuudesta* (*pseudo-complexity*), joka saa ihmiset pinnallisella tasolla osallistumaan moniin asioihin joukkotiedotuksen, turismin, huvipuistojen ja koulutuksen välityksellä ilman, että ihmiset oppivat olemaan luovassa vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin ja luontoon. Kvaløy vertaakin meidän yhteiskuntiamme monimutkaiseen putkistoon ja ihmisiä niitä pitkin virtaaviin kiekoihin. Kiekot kulkevat kyllä erilaisia reittejä, mutta ne ovat ennalta määrättyt. Lisäksi kiekko, joka ei ole säännöllisen muotoinen juuttuu helposti putkistoon (Kvaløy 1976).

Oleennaista Kvaløyn yhteiskunta-ajattelussa on klassisesta buddhalaisesta filosofiasta vaikutteita saanut näkemys, jonka mukaan meidän sisällämme on pienisyhteiskunta. Jokaisessa ihmisessä on useita persoonallisuustendenssejä, joista jotkut voivat olla konfliktissa jonkun toisen kanssa. Osapersonoallisuuksien välillä on kuitenkin yhteyksiä. Jos yhteydet ovat liian heikkoja, persoonallisuus särkyä ja ihminen on usein toimintakyvytön. Päinvastainen tilanne taas syntyy, kun yhteydet ovat liian tiukkoja ja yksi osapersonoallisuus hallitsee muita. Tällaiselle ihmiselle on vaikeaa olla aidossa vuorovaikutuksessa muiden ihmisten ja olioiden kanssa, ja hänen on vaikea toimia luovasti. Tämä pyramidi-ihminen on siis pyramidiyhteiskuntien ihanne. Kuitenkin pyramidiyhteiskunnan yhtenäisyyspainetta ei aina kestä ja voi syntyä pirstoutunut persoonallisuus. Paras tilanne on kuin yhteydet ovat olemassa, mutta ne sallivat eri osapersonoallisuuksien hallita eri tilanteissa. Näin tapahtuu ihmisissä, jotka onnistuneesti suorittavat vuodenaikaan ja tilanteiden vaihteluun liittyviä moninaisia tehtäviään elämänvälttämättömyyksien yhteiskunnissa. (Kvaløy 2004/1979, 2460–2478¹⁸, Kvaløy 1992a.)

¹⁸ Tässä teoksessa ei ole yli 2000 sivua, vaan alle 200. Kirjan peräkkäisten sivunumeroiden erotus on yleensä 30, millä kirjoittaja on halunnut alleviivata kirjoittamisen avointa ja päättymätöntä prosessiluonnetta.

Kohti elämän kasvua?

Vaikka elämänvälttämättömyyksien yhteiskunnat ovat yleisellä tasolla Kvaløyn mielestä selvästi ekologisesti ja monissa muissa suhteissa parempia kuin pyramidiyhteiskunnat, hän myöntää, että monet niistä eivät ole olleet enemmistölle hyviä elää. Jotkut niistä ovat kuitenkin myös *elämänkasvun yhteiskuntia* (*Life Growth Societies*), ”jotka edistävät jatkuvaa moninaista ekologista ja kulttuurista kasvua ja inhimillistä luovuutta, jotka koituvat kaikkien hyväksi”. Tällainen yhteiskunta on hänen päämääränsä. (Kvaløy 1992a.) Kvaløyn mielestä olisi kuitenkin vastuutonta sanoa, millainen hyvän yhteiskunnan pitäisi olla yksityiskohtiaan myöten: mielekkään työn pohjalle voi rakentaa monenlaisia konkreettisia toteutuksia (Reed & Rothenberg 1992a).

Miten sitten voimme päästä ACIDista elämänkasvun yhteiskuntaan? Kvaløy käsittelee tätä yllättävän vähän siihen nähden, että hänen moniminä- ja muut teoriansa näyttäisivät antavan välineitä tällaisen muutoksen ymmärtämiseen.

Kehitystä kohti *Servoglobeia* ei hänen mukaansa enää voi pysäyttää normaalilla poliittisella toiminnalla. Eikä kehityksen kääntämiseen ole haluakaan. Hänen näkemyksensä on, että globaali teollinen kasvuyhteiskunta tulee yhä haavoittuvammaksi, ja lopulta se romahtamaan omaan mahdottomuuteensa. Vaihtoehtoliikkeiden on valmisteltava ihmisiä siihen, että he selviytyvät romahdusta seuraavassa kaaoksessa ja pystyvät alkamaan elämänkasvun yhteiskunnan rakentamisen. (Kvaløy 2004/1979, 2062, Reed & Rothenberg 1992a) Valmistelu näyttää Kvaløyillä liittyvän kolmeen seikkaan: pyrkimykseen pelastaa osa luonnon toimintakyvystä, ACIDista riippumattomien taloudellisten ja sosiaalisten selviytymistaitojen säilyttämiseen ja kehittämiseen sekä nykyisen yhteiskunnan ja edessä olevan mullistuksen luonteen ymmärtämiseen.

Kvaløy on itse kehittänyt selviytymistaitojaan muun muassa jatkamalla yhteiskunnallisen toimintansa ja kirjoittamisensa ohella sukunsa pientilan pitämistä, elämällä pitkiä aikoja – usein myös perheensä kanssa – Nepalín ja Bhutanin vuoristokylissä, harrastamalla vuorikiipeilyä ja purjehtimalla muinaisveneellä Norjasta Islantiin. Hän on osallistunut vuosikymmeniä kansalaistottelemattomuuskampanjoihin Norjan vapaana virtaavien jokien valjastamista vastaan ja on myös itse organisoinut niitä. Näissä ei Kvaløyn mukaan ole kysymys vain luonnonsuojelusta vaan myös yhteiskunnallisen tiedon saamisesta ja olennaisten filosofisten keskustelujen käynnistämisestä. (Reed & Rothenberg 1992b.)

”Vastakkainasettelu on hyvä asia. Se on ainoa tapa saada aikaan syvälle meneviä keskusteluita. Tämä tuo esiin konfliktin roolin. Gandhin tavoin sanon että tärkein kokemus syvemmän ymmärryksen saamiseksi on olla keskellä ristiriitatilannetta taistelemassa totuuden tai elämänarvojen puolesta - gandhilaisessa mielessä, väkivallattomasti...”ⁱⁱ (Reed & Rothenberg 1992a, 150.)

III MURRAY BOOKCHIN JA KOLMAS VALLANKUMOUS

Yhdysvaltain merkittävimmällä yhteiskunnallisella ympäristöfilosofilla Murray Bookchinilla ja Sigmund Kvaløylla on paljon yhtymäkohtia: molemmat pohjaavat ajatteluaan laajaan kokemukseensa yhteiskunnallisissa liikkeissä ja molemmat näkevät inhimillisesti ja ekologisesti paremman yhteiskunnan oven avautuvat järjestelmämme vääjäämättömässä haaksirikossa. Bookchin kuitenkin etsii vaihtoehtoisen yhteiskunta-ajattelun kipinöitä länsimaisen filosofian sisältä eikä sen ulkopuolelta kuten Kvaløy. Bookchin ei tunne Kvaløytä, eikä Kvaløy arvosta Bookchinia.

Työläisintellektuellista ekoteoreetikoksi

Murray Bookchin syntyi vuonna 1921 New Yorkissa Venäjän juutalaiseen perheeseen. Hän liittyi yhdeksänvuotiaana kommunistiseen liikkeeseen, josta hänet kahdeksantoistavuotiaana erotettiin ”trotskilais-anarkistisen poikkeaman” takia. Nuorena hän teki kymmenen vuoden ajan raskasta ruumiillista työtä ensin New Jerseyssä valimoissa sitten General Motorsin autotehtailla. Bookchin oppi eteväksi puhujaksi ja väittelijäksi kadunkulmien ja puistojen spontaaneissa puheilaisuuksissa, jotka tuohon aikaan kukoistivat. Bookchinista tuli intohimoinen työläisoppinut ja eikateeminen tutkija, joka trotskilaisuuden, libertaarisen sosialismin ja anarkismin kautta päätyi jo 1950-luvulla ekologiseen ajatteluun. Hänen ensimmäinen ympäristökirjansa, *The Problems of Chemical in our Food*, ilmestyi vuonna 1952. Seuraava, tätä yleisempi kirja *Our Synthetic Environment* julkaistiin samana vuonna kuin Rachel Carsonin kirja. Bookchin osallistui aktiivisesti 1960- ja 1970-luvun ympäristöliikkeiden – mm. Uuden Englannin ydinvoimanvastaisen liikkeen – toimintaan. (Bookchin 1999¹⁹) Vuonna 1982 hän julkaisi pääteoksensa *The Ecology of Freedom, The Emergence and Dissolution of Hierarchy* (Bookchin 1982b), joka on ihmisten ja luonnon alistamisen yhteyksiä käsittelevä laaja filosofis-historiallinen synteesi. Bookchin kuoli kotonaan Vermontin Burlingtonissa 30. heinäkuuta 2006.

Edellä mainittujen lisäksi Bookchin julkaisi suuren määrän muita kirjoja ja artikkeleita, jotka käsittelevät ympäristöfilosofiaa, yhteiskuntateoriaa ja ajankohtaisia kiistakysymyksiä. Hän kirjoitti myös laajan neljäosaisen Euroopan ja Pohjois-Amerikan vallankumousten historian *The Third Revolution* (Bookchin 1996, Bookchin 1998, Bookchin 2004). Yleensä hyvin poleemisella tyylillä kirjoittanut Bookchin oli radikaali ajattelija, joka muutti näkemyksiään vuosikymmenten kuluessa. Niinpä hän kohtasi sekä suurta ihailua että täydellistä vaikenemista ja voimakasta kritiikkiä (ks. esim. Clark (toim.) 1990, Light (toim.) 1998 ja Watson 1996).

¹⁹ Lähteenä tässä on myös Bookchinin kanssa käymäni keskustelut Burlingtonissa Vermontissa vuonna 1999.

Valtahierarkiat ja vapauden perintö

Bookchinin mukaan yhteiskunnallisten ja ekologisten suhteiden vääristyminen liittyy valtahierarkioiden syntyyn. Varhaisissa orgaanisissa yhteiskunnissa niitä ei ollut. Omistusoikeuden sijalla oli nautintaoikeus, *usufruct*. Oikeudenmukaisuusajattelua hallitsi luovuttamaton minimi (*irreducible minimum*), joka takasi *epätasa-arvoisten tasa-arvon*. Vanhusten epävarman aseman tai jonkin yhteiskunnallisen häiriön seurauksena alkoi alistamisen voittokulku: ensin syntyivät gerontokratiat ja patriarkaatit, sitten valtiot. Samalla syntyi omistusoikeus ja muodollisesti *tasa-arvoisten epätasa-arvo*. Vasta valtahierarkioiden myötä syntyi myös ajatus luonnon alistamisesta ja ihmisestä muun luonnon yläpuolella olevana oliona. Vaikka alistaminen ei sinänsä onnistu, sen yrittäminen johtaa ympäristötuhoon. Alistamisen perinnön rinnalla meillä on kuitenkin myös muutosliikkeiden ja kapinoiden historia, *vapauden perintö (legacy of freedom)*, josta voimme ammentaa tulevaa hierarkiatonta yhteiskuntaa rakentaessamme. (Bookchin 1982b.)

Hierarkioiden kehityksen tuhoisuudesta huolimatta Bookchin ei suhtaudu läheskään yhtä kielteisesti eurooppalaisen kulttuurin kehitykseen kuin Kvaløy: hän uskoo historiassa tapahtuneen myös paljon konkreettista edistystä ja vapauden potentiaalin – vaikkei aina aktuaalisen vapauden – kasvaneen (ks. erityisesti Bookchin, Murray 1995).

Bookchin on Hegelin dialektiikan pohjalta kehittänyt oman *dialektisen naturalisminsa*. Sekä luonnon että ihmiskunnan evoluutiossa mutualismi, kompleksisuus, monimuotoisuus, spontaanisuus tai vapaus ja itseorganisoituminen tai subjektiviteetti lisääntyvät. Tai ainakin niiden potentiaalit, joiden realisointiin ihmisten Bookchinin mukaan tulee pyrkiä. Tällä kehityksellä ei ole mitään Hegelin Absoluutin tai Marxin kommunismin kaltaista päätepistettä. (Bookchin 1990c.) Dialektinen ajattelu kuitenkin mahdollistaa ihmisen, yhteiskunnan ja maapallon mahdollisuuksien näkemisen:

”Dialektinen päättely vaikuttaa kaikkeen, mitä ajattelen, toisin sanoen ajatteluun siitä, mihin ihminen voi kyetä, samalla ymmärtäen, että ajatus voi nähdä nykyistä todellisuutta pidemmälle.”ⁱⁱⁱ (Bookchin 1999, 347).

Juuri dialektisen ajattelun puutteesta Bookchin kritisoi monia muita ajattelijoita, esimerkiksi Habermasia (Bookchin 1982a).

Kumoukselliset kunnat

Vallankumousliikkeiden pyrkimysten ja tilapäisten saavutusten sekä yleisen vapauden perinnön pohjalla Bookchin näkee tulevaisuudessa mahdollisen hierarkiattoman yhteiskunnan pohjautuvan suoraan demokratiaan, joka muistuttaisi muinaisessa Ateenassa vapaiden miesten keskuudessa vallinnutta. Perustana olisivat paikalliset kansalaiskokoukset, joissa jonkin kaupungin, kylän, kaupun-

ginosan tai naapuruston kaikki halukkaat ihmiset päättäisivät sekä poliittisista että taloudellisista asioista. Nämä ”kunnat” (*municipality*) muodostaisivat alueellisia liittoja eli konfederaatioita, alueelliset liitot puolestaan suuralueen laajuisia liittoja ja niin edelleen aina maailmanlaajuisiin liittoihin saakka. Tässä *libertaarisessa eli konfederativisessa munisipalismissa* (eli kommunalismissa) kuntien delegaatit liiton kokouksissa toimisivat sidotun eli imperatiivisen mandaatin pohjalta ja olisivat siis velvoitettuja toimimaan valitsijoidensa näkemysten mukaisesti – toisin kuin nykyvaltioiden kansanedustajat. (Bookchin 1990b, Bookchin 1989, Bookchin 1990a, 179–185, Bookchin 1999, 143–159, Biehl 1998²⁰.)

Miten sitten hierarkioiden täyttämistä yhteiskunnista voidaan päästä Bookchinin esittämään ruohonjuuritason demokratiaan? Koska Bookchin uskoo demokratiaan myös muutosprosessissa, muutos ei voi hänen mukaansa tapahtua, elleivät ihmiset tunne siihen tarvetta. Tuo tarve taas syntyy taas lähes kokonaan historiallisten voimien vaikutuksesta, esimerkiksi suuren taloudellisen kriisin, yhteiskunnallisen epävakauden tai ekologisen romahduksen seurauksena. Mutta jotta tarve johtaisi myös käytännössä uuden demokraattisen yhteiskunnan rakentamiseen, tarvitaan vallankumouksellisia, käytännön intellektuelleja, jotka voivat valaa ihmisiin toivoa tarjoamalla kokemuksensa ja näkemyksensä ihmisten käyttöön. Tämä puolestaan edellyttää kommunalistisen liikkeen rakentamista tässä ja nyt. (Bookchin 1999, 342–346.)

Libertaarista munisipalismia on Bookchinin mukaan rakennettava tyypillisen aatteellisen liikkeen tavoin lähtemällä liikkeelle opintopiireistä. Kun asian ymmärtäviä ihmisiä on jollakin paikkakunnalla tarpeeksi, opintopiiri muuttuu toimintaryhmäksi, joka ryhtyy erilaisiin munisipalismien ajatusta levittämiin aktioihin, joihin kuuluu myös osallistuminen paikallisiin – mutta vain paikallisiin – vaaleihin. Ryhmä voi organisoida kaikille avoimia kansalaiskokouksia ja haastaa niiden avulla paikallisia valtarakenteita. Nämä kokoukset voivat myös ennakoida tulevaisuutta ja muodostaa alueellisia konfederaatioita. (Bookchin 1999, 335–341.)

Bookchinin muutosajatteluun on vaikuttanut hänen paneutumisensa vallankumousten historiaan. Hän on löytänyt useimmista uuden ajan vallankumousprosesseista vaiheen, ”kolmannen vallankumouksen, jossa ihmiset eivät enää tyydy vallan siirtämiseen eliitiltä toiselle ja ryhtyvät rakentamaan jonkinlaista suoraa demokratiaa. Nämä demokratialiikkeet ovat kuitenkin toistaiseksi kukistuneet. Syyn tähän Bookchin näkee suoran demokratian ajatusta kantaneiden organisaatioiden heikkoudessa tai olemattomuudessa. (Bookchin 1996, Bookchin 1998.)

²⁰ Janet Biehl on Bookchinin kumppani ja läheinen työtoveri. Hänen näkemyksensä ovat pitkälti samat kuin Bookchinin.

IV ARKIPÄIVÄN DIALEKTIikka

Molemmat edellä käsitellyt ajattelijat antavat arvokkaita välineitä suurten ekologis-yhteiskunnallisten muutosten hahmottamiseen. Kuten ilmeisesti kaikesta inhimillisestä ajattelusta, heidän yhteiskuntaufofiastaan voi löytää myös vakavia ongelmia. Heistä ei – eikä varmaan kenestäkään – ole syytä tehdä uuden muutosliikkeen marxeja.

Determinismi vai halkeilu

Kvaløyn näkemys globaalin yhteiskunnan kehityksestä kohti *Servoglobeia* ja romahdusta on liian deterministinen, ja hän antaa tämän hetken muutosliikkeille vain sivuosan. Vaikka hän voimakkaasti kritisoi systeemiteoriaa, hän tuntuu olettavan, että kyberneettinen kuvaus nyky-yhteiskunnista on jollakin tavalla pätevä. Kvaløy ei näe, että moderni maailma on täynnä halkeamia ja eri suuntiin vetäviä voimia: samat ihmiset sopeutuvat ja kapinoivat, myöntyvät ja vastustavat, työskentelevät talouden virallisella ja epävirallisella sektorilla, kartuttavat omaisuuttaan ja nauttivat yhteisvauraudesta ja niin edelleen (ks. esim. Holloway 2002, Bennholdt-Thomsen & Mies 1999, Tammilehto 2005). Kun tähän yhdistää Kvaløyn oman moniminäteorian, ACIDin tuleva haaksirikko ei näytäkään täydelliseltä epäjatkuvuuskohdalta, vaan piilossa tai takana olleen tulemiselta esiin. Kvaløyn sivuuttama historiallisten vallankumousten kokemus²¹ ja myös esimerkiksi Argentiinan viime vuosien tapahtumat (ks. esim. Colectivo Situaciones 2003) näyttäisivät tukevan tätä näkemystä.

Kvaløy ei pohdi sitä, miksi pyramidiyhteiskuntia ylipäänsä on syntynyt. Hänen terminologiaan kysymys voi olla siitä, että vain harvat elämänvälttämättömyyksien yhteiskunnat ovat olleet elämänkasvun yhteiskuntia. Mutta mikä elämänkasvun yhteiskuntien luonteessa estäisi vallankeskittymisprosessien ja sitä tukevien ajatusmuotojen uudelleen kehityksen?

Teknologian poliittisuus

Bookchin selviytyy näistä ongelmista huomattavasti paremmin kuin Kvaløy. Hänen muutosteorian- sa on vähemmän deterministinen ja hän on eksplisiittisesti kiinnostunut ihmisten toisenlaista yhteiskunnallista olemista koskevista potentiaaleista, jotka ovat aktualisoituneet historiallisten vallankumousten aikoina. Hänellä on myös vastaus vanhojen yhteiskuntamuotojen uusiutumisongelmaan: suoran demokratian institutionalisointi.

Bookchinin yhteiskuntateoriassa on kuitenkin omat suuret ongelmansa. Hänen suoran paikallisdemokratian mallinsa on vaikeasti sovitettavissa ”globaalia liukuhihnaa” varten suunnitellun tuo-

²¹ Bookchinin mainitun vallankumoushistorian lisäksi ks. erityisesti Venäjän vallankumouksesta esim. Voline 1990/1947 ja Brinton 1975/1970.

tantoteknologian vaatimuksiin. Tämä ei ole ongelma, jos kyseenalaistaa nykyteknologian rationaalisuuden kuten esimerkiksi Kvaløy tekee. Raskasta tehdastyötä ennen automatisointia tehnyt Bookchin kuitenkin pitää kiinni modernin teknologian edistyksellisyydestä ja torjuu varsinkin 1990-luvun kirjoituksissaan ja puheissaan ajatuksen teknologian poliittisuudesta ja sen kehityksen liittymisestä ihmisten alistamiseen²².

Bookchin projisoi paikallisyhteisökeskeisen tulevaisuudenmallinsa tähän aikaan ja etuoikeuttaa poliittisen toiminnan paikallisella tasolla. Koska vallan äärimmäinen keskittyminen saa muutoksesta kiinnostuneet ihmiset innostumaan useimmiten enemmän valtakunnan ja globaalien tason kysymyksistä ja vaikuttamisesta, paikalliseen keskittyminen vaatii Bookchinin teorian omaksumista. Näin liikkeestä tulee intellektuellijohtoinen, ja muutosteoria alkaa muistuttaa leninismää, jota hän on voimakkaasti kritisoinut (esim. Bookchin 1971).²³

Pinnalliset liikkeet ja konfliktien dialektiikka

Bookchinin päätyemisellä tähän positioon lienee sama tausta kuin Kvaløy ACID-determinismillä: vaikka Bookchinin teorian elimellinen osa on ihmisten piilevien potentiaalien toteutuminen järjestelmän kriisien ja vallankumousten aikana, hän ei teoriakehityksessään kiinnitä huomiota ihmisten ja yhteiskunnan halkeamiin ja epäintegroitumiseen järjestelmän toimiessa normaalisti. Kuitenkin juuri näiden halkeamien takia kaikenlaiset muutosliikkeet saavat uutta merkitystä riippumatta siitä, kuinka reformistisia ne ovat tai kuinka pinnallinen niiden teoriakehitys on. Muutosliikkeissä ihmisten piilossa olevat puolet ja potentiaalit voivat tulla esiin ja aktualisoitua ainakin osittain. Kuten Kvaløy esittää, liikkeen joutuessa avoimeen konfliktiin tämä toinen ihmisessä ja yhteiskunnassa voi kokea huiman kehitysharppauksen. Vaikka useimmat liikkeet joidenkin hektisten vuosien jälkeen siirtyvät lepotilaan, saavutettu inhimillinen edistys jää elämään potentiaalina. Siksi yhteiskuntamuotomme kriisiytyessä voi löytyä yllättävän paljon syvällisiä näkemyksiä sekä organisointi- että sosiaalisia taitoja omaavia ihmisiä.

Bookchin ja muut ”teoriakuninkaat” voivat siis vetää henkeä. Heidän ja heidän johtamiensa valitusliikkeiden ei tarvitse tehdä kaikkea. Konfliktien dialektiikka hoitaa tehtävästä ainakin puolet.

²² Tästä laaja keskustelu Bookchinin ja hänen kriitikoidensa välillä, ks. esim. Watson 1996, Bookchin 1994, Bookchin 1995; teknologian poliittisuudesta yleensä ks. Tammilehto 1998, 48–83.

²³ Samansuuntaista kritiikkiä: Clark 1998.

LÄHTEET

- Becker, Egon (toim.): *Soziale Ökologie und Sustainable Development, Jahrbuch für sozial-ökologische Forschung* 3. Institut für sozial-ökologische Forschung, Frankfurt am Main 1997.
- Bennholdt-Thomsen, Veronika & Maria Mies: *The subsistence perspective, Beyond the globalized economy*. Zed Books, London 1999.
- Berman, Morris: *The Reenchantment of the World*. Bantam, New York 1989/1981.
- Berndt, Heide: Revolution und Scheinrevolution, Vom Horkeheimers Angst vor dem autoritärer Staat zu Habermas' Sorge um die Legitimation des Spätkapitalismus. Teoksessa Bolte, Gerhard (toim.), *Unkritische Theorie, Gegen Habermas*. zu Klampen, Lüneburg 1989.
- Biehl, Janet: *The politics of social ecology, Libertarian municipalism*. Montreal 1998.
- Biehl, Janet & Peter Staudenmaier: *Ecofascism, Lessons from the German Experience*. AK Press, Edinburg 1995. <http://www.spunk.org/texts/places/germany/sp001630/ecofasc.html>
- Bolte, Gerhard: Einleitung. Teoksessa Bolte, Gerhard (toim.), *Unkritische Theorie, Gegen Habermas*. zu Klampen, Lüneburg 1989.
- Bookchin, Murray: Listen, Marxist!. *Post Scarcity Anarchism* no. /1971, Ramparts Books. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bookchin/listenm.html
- Bookchin, Murray: Finding the Subject: Notes on Whitebook And "Habermas Ltd.". *Telos* no. 50/1982a, s.. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bookchin/finding.html
- Bookchin, Murray: *The Ecology of Freedom, The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Cheshire, Palo Alto 1982b.
- Bookchin, Murray: Yes!—Whither Earth First?. *Green Perspectives* no. 10/1988, s.1-4. <http://www.social-ecology.org/lgp/issues/lgp10.html>
- Bookchin, Murray: Radical Politics in an Era of Advanced Capitalism. *Green Perspectives*, no. 18/1989, s.14.
- Bookchin, Murray: *Remakin Society, Pathway to a Green Future*. South End Press, Boston 1990a.
- Bookchin, Murray: The Meaning of Confederalism. *Green Perspectives* no. 20/1990b, s.1-4.
- Bookchin, Murray: *The Philosophy of Social Ecology, Essays on Dialectical Naturalism*. Black Rose Books, Montréal 1990c.
- Bookchin, Murray: History, civilization and progress, Outline for criticism of modern relativism. *Green Perspective* no. 29, 1–4/1994, s..
- Bookchin, Murray: *Re-enchanting humanity, A defence of human spirit against anti-humanism, misanthropy, mysticism and primitivism*. Cassell, Lontoo 1995.
- Bookchin, Murray: *The third revolution: popular movements in the revolutionary era, Volume I*. Cassell, London 1996.
- Bookchin, Murray: *The third revolution: popular movements in the revolutionary era, Volume II*. Cassell, London 1998.
- Bookchin, Murray: *Anarchism, Marxism, and the Future of the Left, Interviews and Essays, 1993-1998*. A.K. Press, Edinburgh 1999.
- Bookchin, Murray: *The third revolution: popular movements in the revolutionary era, Volume III*. Cassell, London 2004.

- Bradford, George: *How Deep is Deep Ecology?*. Times Change Press, Ojai, CA 1989.
- Brinton, Maurice: *The Bolsheviks & Workers' Control 1917 to 1921, The State and Counter-Revolution*. Solidarity ja Black & Red, London & Detroit 1975/1970.
- Carson, Rachel: *Äänetön kevät*. Tammi, Helsinki 1963/1962.
- Chase, Steve(toim.): *Defending the Earth, A Dialogue Between Murray Bookchin & Dave Foreman*. South End Press, Boston 1991.
- Clark, John: *Municipal Dreams: A Social Ecological Critique of Bookchin's Politics*. Teoksessa Light, Andrew (toim.), *Social ecology after Bookchin*. Guilford Press, New York 1998.
- Clark, John (toim.): *Renewing the Earth, The Promise of Social Ecology*. Merlin, Lontoo 1990.
- Colectivo Situaciones: *¡Que se vayan todos!, Krise und Widerstand in Argentinien*. Assoziation A, Berlin 2003.
- Devall, Bill & George Sessions: *Deep Ecology, Living as if Nature Mattered*. Gibbs M. Smith, Salt Lake City 1985.
- Gruhl, Herbert: *Ein Planet wird geplündert, Die Schreckenbilanz unserer Politik*. S. Fischer, Frankfurt am Main 1975.
- Guha, Ramachandra (toim.): *Social Ecology*. Oxford University Press, New Delhi 2001/1994.
- Hobbes, Thomas: *Leviathan*. Cambridge University Press, Cambridge 1991/1651.
- Holloway, John: *Change the World Without Taking Power, The Meaning of Revolution Today*. London 2002.
- Holloway, John & Eloina Pelaez: *Zapatistas! Reinventing the Revolution in Mexico*. Pluto, London 1998.
- Horkheimer, Max: *Autoritärer Staat*. Teoksessa Noerr, Günselin Schmid (toim.), Max Horkheimer, *Gesammelte Schriften, Band 5: "Dialektik der Aufklärung" und andere Schriften 1940-1950*. Frankfurt am Main 1987/1940. <http://labandavaga.antifa.net/php/klassiker/horkheimer.php>
- Kvaløy, Sigmund: *Økokrise, Natur og menneske, Økofilosofisk fragment*. Tapir, Trondheim 1976.
- Kvaløy, Sigmund: Skrift i grus nr. XVII: Ord fra Lewis Mumford. *Ringene* no. 39:4/1986, s.4–6.
- Kvaløy, Sigmund: *Green Philosophy*. Teoksessa Button, John (toim.), *The Green Fuse*. Quartet, London 1990.
- Kvaløy, Sigmund: Syre, "Det avanserte konkurranse-industrielle dominans-samfunnet". Teoksessa *Framtiden for bygdene! Ei artikkelsamling om livsmiljø, jordbruk og bygdesamfunn*, toim. Åsmund Berthelsen, Sogn og Fjordane Forlag, ss. 49–62, Naustdal 1990b.
- Kvaløy, Sigmund: *Complexity and time - Breaking the pyramid's reign*. Teoksessa Reed, Peter & D. Rothenberg (toim.), *Wisdom and the Open Air, The Norwegian Roots of Deep Ecology*. University of Minnesota Press, Minnesota 1992a.
- Kvaløy, Sigmund: *Inside Nature*. Resurgence no. 155/1992b, s.10-12.
- Kvaløy, Sigmund: *Gaia versus Servoglobe*. Teoksessa , *Festskrift till Verre Sløgedal: I et filosofisk terreng*, Filosofisk Institutt's publikasjonsserie nr. 43. NTNU, Trondheim 2000. <http://www.student.kau.se/kurstorg/files/82F319A8055f61FF6DsUr13A3335/Gaiaversus.pdf>
- Kvaløy, Sigmund: *Mangfold og tid, Pyramide-mennesket ved skillevegen: System, frihet eller kaos?*. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2004/1979.
- Light, Andrew (toim.): *Social ecology after Bookchin*. Guilford Press, New York 1998.

- Linkola, Pentti: *Toisinajattelijan päiväkirjasta*. WSOY, Porvoo 1979.
- Linkola, Pentti: *Johdatus 1990-luvun ajatteluun*. WSOY, Porvoo 1989.
- Linkola, Pentti & Osmo Soininvaara: *Kirjeitä Linkolan ohjelmasta*. Perusta & WSOY, Helsinki 1987.
- Linse, Ulrich: *Ökopax und Anarchie, Eine Geschichte der ökologischen Bewegungen in Deutschland*. dtv, München 1986.
- Luxemburg, Rosa: *Sosialidemokratian kriisi: Junius-pamfletti*. Otava, Helsinki 1973/1916.
- Liotard, Jean-Francois: *Tieto posmodernissa yhteiskunnassa*. Vastapaino, Tampere 1985/1979.
- Marcuse, Herbert: *Yksiulotteinen ihminen*. Weilin+Göös, Helsinki 1969/1964.
- Mumford, Lewis: *The myth of the machine I, Technics and human development*. Harcourt, Brace & World, New York 1967.
- Mumford, Lewis: *The myth of the machine II, The pentagon of power*. Harcourt Brace Jovanovich, San Diego 1970.
- Næss, Arne: *Økologi, Samfunn og Livsstil*. Universitetsforlaget, Oslo 1976/1973.
- Oksanen, Markku & Marjo Rauhala-Hayes (toim.): *Ympäristöfilosofia, Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista*. Gaudeamus, Helsinki 1997.
- Patomäki, Heikki & Teivo Teivainen: The World Social Forum, An Open Space or a Movement of Movements?. *Theory, Culture & Society* no. 21/2004, s.145-154.
- Plant, Sadie: The Situationist International: A Case of Spectacular Neglect. *Radical Philosophy* no. 55/1990, s.3-10.
- Reed, Peter & Rothenberg, D: Getting our feet wet, A Conversation with Sigmund Kvaløy Sætereng. Teoksessa Reed, Peter & D. Rothenberg (toim.), *Wisdom and the Open Air, The Norwegian Roots of Deep Ecology*. University of Minnesota Press, Minnesota 1992a.
- Reed, Peter & Rothenberg, D: Sigmund Kvaløy. Teoksessa Reed, Peter & D. Rothenberg (toim.), *Wisdom and the Open Air, The Norwegian Roots of Deep Ecology*. University of Minnesota Press, Minnesota 1992b.
- Rolston, Holmes, III: *Environmental ethics, Duties to and value in the natural world*. Temple University, Philadelphia 1988.
- Tammilehto, Olli: Linkolan sokeat pisteet. *Suomi* no. 6-7/1985, <http://tammilehto.info/sokpist.htm>
- Tammilehto, Olli: Ekofilosofian kolme maailmaa. *Suomi* no. 4-5/1989, <http://tammilehto.info/ef-3-maa.htm>
- Tammilehto, Olli: Miksi viidettä ydinvoimalaa ei rakennettu? - ydinvoimanvastaisen liikkeen historiaa. Teoksessa Myllyntaus, Timo (toim.), *Liikkeen voima - Kansalaistoiminta ympäristökysymysten muovaajana*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Research Reports nro 122 1994. <http://www.tammilehto.info/ydi-his.htm>
- Tammilehto, Olli: *Maailman tilan kootut selitykset*. Like, Helsinki 1998.
- Tammilehto, Olli: *Is it Shameful to Be a Revolutionary? Major intentional social changes as a rational political perspective*. 2005, <http://tammilehto.info/majorchange.htm>
- Tarvainen, Veikko: *60-luvun kapina*. Like, Helsinki 1993.
- Türcke, Christoph: Habermas oder Wie die kritische Theorie gesellschaftsfähig würde. Teoksessa Bolte, Gerhard (toim.), *Unkritische Theorie, Gegen Habermas*. zu Klampen, Lüneburg 1989.

- VanDeVeer, Donald & Christine Pierce (toim.): *People, Penguins, and Plastic Trees, Basic Issues in Environmental Ethics*. Belmont, California 1994.
- Watson, David: *Beyond Bookchin, Preface for a future social ecology*. Black & Red ja Autonomie-
dia, Detroit 1996.
- Vilkka, Leena: *Ympäristöetiikka*. Yliopistopaino, Helsinki 1993.
- Wolfreys, Jim: Pierre Bourdieu: voice of resistance. *International Socialism* no. 94/2002,
<http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj94/wolfreys.htm>
- Voline: *The Unknown Revolution*. Black Rose Books, Montréal 1990/1947.
- Worster, Donald: *Nature's Economy, The Roots of Ecology*. Anchor, Garden City 1979.
- Wright, Will: *Wild Knowledge, Science, Language, and Social Life in a Fragile Environment*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1992.
- Zimmerman, Michael E (toim.): *Environmental Philosophy, From Animal Rights to Radical Ecology*. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1993.
- Sundell, Pekka (toim.): *Ympäristö, yhteiskunta ja elämäntapa*. Pohjoismainen ympäristöleiritoimikunta 1979, Helsinki 1980.

ⁱ By "complexity" I mean the dynamic, irreversible, non-centrally self-steering, goal directed, conflict-fertilized manifoldness of nature and – as a particularly refined and intricate version of that – human mind.

By "complication" I mean the static, reversible, externally-steered, standardizing structure-intricacy of the machine. The computer is a particularly refined and intricate version of that. (*Sosialismi.net-toimituksen suomennos*.)

ⁱⁱ "I'm all for polarization. That's the only way we get deep-going discussions. This brings up the role of conflict. In agreement with **Gandhi**, I say that the most important experience for gaining deeper understanding is to be had in the middle of a conflict situation, where you are fighting for truth or life values – in the Gandhian sense, non-violently..." (*Sosialismi.net-toimituksen suomennos*.)

ⁱⁱⁱ "Dialectical reasoning informs all my thinking, that is, reasoning from human potentialities and recognizing that thought can look beyond the existing realities" (*Sosialismi.net-toimituksen suomennos*.)